

הרב עזריאל אריאל

הפרשה מראש כאשר הבעלים מתחלפים

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

פרק א – דברי האחרונים בנושא זה

1. דעת הקצות
2. דעת הישועות מלכו
3. ראיית החזו"א מהגמרא ביבמות
4. מסקנת הדין באחרונים

פרק ב – דרכי פיתרון

1. קנין
2. בא בהרשאה

הצגת הבעיה

הפרשה מראש היא דבר מקובל במערכת הציבורית¹. זהו פיתרון נוח למצב בו התוצרת החקלאית נמצאת בתנועה מתמדת ואין אפשרות להעמיד אדם שיפריש תרומות ומעשרות בכל רגע בו הדבר נדרש. אמנם היו שערערו על דרך זו, אבל לדעת רוב הפוסקים זוהי דרך הפרשה נאותה אף לכתחילה². הנוהג המקובל במפעלים רבים הוא לומר את נוסח ההפרשה בבוקר, כך שההפרשה תחול לעיתים מזומנות במשך היום³.

ישנם מקומות בהם הבעיה מורכבת יותר. התוצרת החקלאית נמצאת שם לא רק בתנועה פיסית אלא גם בתנועה משפטית. בבוקר, בשעת אמירת נוסח ההפרשה – התוצרת עדיין בבעלותו של החקלאי, ואילו בשעת חלות ההפרשה התוצרת כבר בבעלותו של המפעל או המשווק. הפרשה זו, של דבר שעדיין לא בא לרשותו של

1. עי' בחוברת "הפרשת תרומ" במערכת הציבורית" (פרק טו סעי' 1).

2. עי' בחוברת שם (סעי' 1, 3).

3. עי' בחוברת שם (נספחים ט-יב).

מי שממנה את המשגיח להפרשה – דינה כהפרשה בדבר שלא בא לעולם⁴, ואינה מועילה⁵. כמו כן ישנם מצבים הפוכים, בהם בשעת החלות של ההפרשה – התוצרת כבר יצאה מרשותו של המפעל או המשווק. גם הפרשה כזאת איננה מועילה, מפני שבשעת החלות יצאו הפירות מרשותו של המשלח⁶. לכן נדרש לקבוע את סדרי ההפרשה כך שההפרשה והחלות תהיינה שתייהן ברשותו של המשלח.

פיתרון זה, לא תמיד הוא מעשי. במקרים רבים ישנה אי בהירות משפטית, שאינה מאפשרת להגדיר במדויק מיהו הבעלים בכל רגע⁷, ומתי בדיוק יצאו הפירות מרשות אחת ונכנסו לרשות אחרת. ישנם גם מקומות בהם התנועה של התוצרת מהירה מאוד ואילו נוכחותו של המשגיח מצומצמת למדי.

בעיה זו עולה גם בהפרשה של האורח באמצעות "תנאי המתיר", אם הוא צורה של הפרשה מראש (ראה מאמרנו בספר הזיכרון לרב שמעון בירן הי"ד: "הפרשת תרומ"מ ע"י תנאי המתיר", פרק א סעי' 5). במקרה זה, אמירת נוסח ההפרשה נעשית ע"י האורח במה שאינו שלו, אך החלות של ההפרשה היא כבר בשעה שהמנה מגיעה במידה זו או אחרת לרשותו של האורח. לכן, כל דרך להסביר את גדרו של ה"תנאי המתיר" צריכה להביא את הבעיה הזאת בחשבון⁸.

במאמר זה נברר את השאלה: מה דינו של שליח להפרשה המקבל מינוי משני הבעלים: הראשון והשני. האם מינוי כפול זה יאפשר לו להפריש תרומ"מ מבלי להתחשב בהחלפת הבעלות? ומה הדין כאשר המפריש הוא אחד הבעלים, הראשון או השני, והוא מקבל ייפוי כוח להפרשה גם מזולתו?

4. תוספתא (תרומות פ"ב ה"ז): גמ' קידושין (סב ע"ב).
5. יבמות (צג ע"א): חז"א (דמאי סי' ט ס"ק ז ד"ה עוד, ס"ק בא ד"ה ודוקא, סי' יא ס"ק כב ד"ה פ"ז); שו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' ז אות ג, סי' נב אות ד, סי' נג, נח, ס).
6. חז"א (דמאי סי' ט ס"ק ז ד"ה עוד, ס"ק בא ד"ה ודוקא); שו"ת שארית ישראל (להגרי"ז מינצברג, סוף סי' סו); המעשר והתרומה (פרק ד, בית האוצר ס"ק ב).
7. הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"א סי' נב אות ד, סי' נג ד"ה ויש, סי' נט אות ו) הסתפק בשאלה זו.
8. עי' בחוברת "הפרשת תרומ"מ במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 1).
8. עי' מאמרנו: "הפרשת תרומ"מ ע"י תנאי המתיר" (בספר הזיכרון לרב שמעון בירן הי"ד, פרק ג סעי' 4).

פרק א – דברי האחרונים בנושא זה

1. דעת הקצות

בשאלה דומה דן בעל קצות החושן (סי' שג"ק ח), כאשר הוא בא לבאר את שיטת התוס' בסוגיית "צנועין". סוגיא זו עוסקת בכרם רבעי שהיו אנשים שלקטו ממנו פירות מבלי לחלל אותם. וכך נאמר במשנה (מע"ש פ"ה מ"א):
והצנועין מניחין את המעות ואומרים: כל הנלקט מזה יהא מחולל על המעות האלו.

בעלי התוס' (ב"ק סט ע"א ד"ה כל הנלקט) דנים בשאלה אם אדם יכול לחלל מעשר שני שנגזל ממנו. הם מסבירים את המשנה לפי הדעה הסוברת שהדבר אכן אפשרי, ואומרים:

... ואור"י, ד"כל הנלקט" – לאו דוקא ממש אחר לקיטה. אלא מניח מעות בעוד שלא נלקט, ואומר: כרם רבעי זה, לכשיהיה נלקט – יהיה מחולל לאחר הלקיטה.

תירוצו זה דומה מאד לנד"ד: הבעלים אומרים את נוסח החילול כאשר הפירות הם ברשותם, אך החלות של החילול היא לאחר שיצאו מרשותם. הקצות דן בדברי התוס' על סמך ההנחה שאדם יכול לחלל פירות שביד חברו מדין "זכיה"⁹. ומתוך כך מקשה הקצות:

... המלקטים עצמן, אילו אומרים קודם לקיטה... דהמעות יהיה מחולל על הפירות שיבואו לידינו... לא הוי מהני מידי, דהו"ל דבר שלא בא לעולם. וא"כ, אפי' למ"ד ייאוש קני – אינו יכול לחלל את אחר לקיטה... וכיון דהבעלים מניחין את המעות קודם לקיטה, ומתנין שלא יחול החילול עד אחר לקיטה – א"כ תו לא מצינו לומר מצד זכיה למלקטים, דהא המלקטים נמי כה"ג לא מצי לחלל קודם לקיטה, כיון דעדיין לא בא לידם, ואין אדם מחלל דבר שלא בא לעולם.
ומצד הבעלים פשיטא דלא מהני, כיון שמתנין שלא יחול החילול עד אחר לקיטה, ואז הו"ל דבר שאינו ברשותו.

ומכאן מסיק הקצות שדברי הגמ' אליבא דהתוס' אינם מתפרשים כפשוטם, אלא אמורים לפני ייאוש. במקרה זה, לא היתה שום העברת בעלות בין האמירה לבין החלות. אך אין זה מעניינו של מאמרנו.

עכ"פ למדנו מדברי הקצות, שאדם אינו יכול לעשות פעולה לטווח ארוך כאשר הבעלות מתחלפת באמצע. והדברים אמורים הן בפעולה הנעשית בבעלותו וחלה

⁹ עפ"י דעת הר"ר מאיר (מובאת בתוס' קידושין נו ע"א ד"ה מותקף). לביאור שיטה זו, עי' שבת הארץ" עם "חוספת שבת" (פ"ו ד"י אות ז). וראה מאמרנו: "הפרשה ללא מינוי".

לאחר שיצא מרשותו (ולגבי זה דבר שאינו ברשותו), והן בפעולה הנעשית בבעלות הזולת וחלה לאחר שהחפץ נכנס לרשותו של עושה הפעולה (ולגבי זה דבר שלא בא לעולם), וכדבריו בהסבר הסוגיא כתב גם הנועם ירושלמי¹⁰.

2. דעת הישועות מלכו

יסוד זה נידון גם ע"י ר' יהושע מקוטנא. הוא דן בשאלה זו אגב דיון באורח המפריש תרומה מן המנה שהוא עתיד לקבל מבעה"ב¹¹. הוא מסביר מדוע אפשרות זו אינה קיימת בטבל ודאי, ואלו דבריו (קריית ארבע מעשר פ"ו ה"י):
 וצ"ל דאע"ג דיכול להפריש על של חברו משלו... היינו מטעם שליחות. אבל התם, שאמר יהיה תרומה או מעשר לכשיבואו לרשותו – אסור. דעיקר מה שתורם על של חברו, מצד שליחות הוא. וכשאומר שיהיה מעשר לכשיבוא לרשותו – אז הוא הבע"ד ופקע רשותו. ומכאן שגם הוא נוקט כדעת הקצות, שהפרשה מראש אינה מועילה כאשר ישנה החלפה של הבעלות שמכוחה מתבצעת ההפרשה.

3. ראיית החזו"א מהגמרא ביבמות

הגמרא (יבמות צג ע"א) דנה בהקנאת דבר שלא בא לעולם, ומבררת את דעות התנאים והאמוראים בנושא זה. ושם מוכיח רב נחמן בר יצחק שלדעת ר' ינאי ור' חייא אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. הוכחתו היא מן המעשה הבא:
 ר' ינאי הוה ליה אריסא, דהוה מייתי ליה כנתא דפירי כל מעלי שבתא. ההוא יומא נגה ליה ולא אתא. שקל, עישר מפירי דביתיה עליהו (רשי: ואע"ג דלא אתו). אתא לקמיה דר' חייא. אמר ליה: שפיר עבדת... ומבארים בעלי התוס' (ד"ה מייתי):

ארי: דמשל אריס הוה, שהיה נותן לר' ינאי. דאי משל ר' ינאי – לא חשוב דבר שלא בא לעולם, ואפילו הוה מחוברים, כיון שבידו לתלוש... כוונתם לומר, שר' ינאי הפריש תרומה ומעשר מפירותיו על הפירות שהיה אמור לקבל בשבת מן האריס. ומכאן מוכיח רב נחמן בר יצחק שלדעת ר' ינאי אדם יכול להקנות דבר שלא בא לעולם. וזאת משום שהוא תיקן דבר שלא בא עדיין לרשותו. ומכאן, שלדידן, שאנו פוסקים שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם או לרשותו – אין אפשרות להפריש תרומה בצורה כזאת.

10. מע"ש פ"ה ה"א (ד"ה "הנהגה" ואילך), עי"ש שהביא מחלוקת תנאים בירושלמי בשאלה זו בנוגע להפקר, בניגוד לפדיין רבעי.

11. ע"י מאמרנו: "הפרשת תרומה ע"י תנאי המתיר" (פרק ג סעי' 4).

על כך מקשה הגרעק"א (שם ד"ה ר' ינאי):

תימא: מאי מיבעי בנדרים... בתורם משלו על של חבריו, אם צריך דעת? הא נפשט מדרב נחמן בר יצחק, מדחשיב לר' ינאי דס"ל אדם מקנה דבר שלא בא לעולם! ואם איתא דאין צריך (דעת) – גם עתה יכול לתרום, אף שעדיין אינם שלו, ולא מיקרי דבר שלא בא לעולם. ביאור הדברים: ר' ינאי עישר משלו על של האריס. אם אדם יכול להפריש משלו על של חברו ללא רשות, מה הבעיה בהפרשה של ר' ינאי? הרי הוא הפריש משלו על של האריס! ומדוע הפרשתו נחשבת כקנין בדבר שלא בא לעולם? הרי הפרשה משלו על של חברו מועילה גם אם הפירות המתוקנים לא יבואו לרשותו כלל! החזו"א (דמאי ס' ט ס"ק יז ד"ה עור) מתרץ את קושיית רעק"א בתירוץ שקושר אותה לנדר"ד. הוא מסביר שרב נחמן בר יצחק הניח שר' ינאי הפריש כך שההפרשה תחול רק לאחר שהפירות כבר יבואו לרשותו. ובאופן זה אי אפשר להפריש, גם אם הוא מפריש משלו על של חברו. זאת מפני שהבעלות מתחלפת: מנקודת הראות שלו בשליח הבעלים – הרי ההפרשה חלה לאחר שיצאה מרשותו. ומנקודת הראות שלו בבעלים – הרי זו הפרשה בדבר שלא בא לעולם. ואלו דבריו:

והפרשה זו, שיהיה הוא בעל הכרי – אין בידו עכשיו, וחשיב דבר שלא בא לעולם. מה דומה לזו? ראובן שאמר לשמעון: הוי שליח להקנות שדה שלי ללוי במתנה. והלך שמעון ואמר ללוי: שדה זו, כשאקנה מאובן, נתונה לך במתנה... דמצי שמעון לחזור ממחנתו מדין אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. ולא חשיב מה שבידו להקנות ללוי בשליחות ראובן דין "בידו" לסלק חסרון דבר שלא בא לעולם.

החזו"א מביא דוגמה פשוטה. אדם נתמנה בשליח להקנות שדה של המשלח לאדם שלישי. אין ספק שהוא יכול להקנות לו את השדה גם אם יקבע שהקנין יחול מאוחר יותר. מאידך גיסא פשוט, שאם הקנין נקבע לזמן מאוחר יותר והמשלח ימכור בינתיים את השדה לאדם רביעי – הקנין לא יחול כלל, כדין כל מוכר דבר שאינו ברשותו. ומה יקרה אם אותו "אדם רביעי" יהיה השליח בכבודו ובעצמו? האם זה ישנה את הדין? – פשוט שלא. וא"כ הוא הדין להפרשת תרו"מ בנדר"ד, כאשר הבעלות על הפירות מתחלפת בין שעת האמירה לשעת החלות.

ראייתו של החזו"א מן הסוגיא ביבמות אינה מוכרחת, ומכמה סיבות:

א. לקושייתו של רעק"א ישנם תירוצים נוספים¹².

ב. לא ברור מנין היה פשוט לרב נחמן בר יצחק שחלות ההפרשה של ר' ינאי היתה רק לאחר שהפירות הגיעו לרשותו. ואם נאמר שהדבר לא היה פשוט לו, הדרא קושיא לדוכתא. יש ראייה להסבר של החזו"א רק לפי הראשונים הסוברים

12. עי' (חלת לחם ס' ז ס"ק יז). ועי' עינים למשפט (נדרים לו ע"ב), שהביא מספר תירוצים נוספים. וב"כ עוד אחרונים.

שבצורה זו של הפרשה שהביא החזו"א אין בעיה של "מוקף". זאת מפני שלדעתם דין "מוקף" נאמר על שעת החלות ולא על שעת האמירה או ההפרדה של התרומה¹³.

אעפ"כ, נראה שדברי החזו"א מסתברים מצד עצמם: אדם העושה פעולה אחת מכוח שני אנשים – אינו יכול להפוך אותם לאישיות אחת. הם נשארים שנים שרק במקרה העבירו את כוחם לאדם אחד. וכן כתב החזו"א עצמו במקום אחר¹⁴ עפ"י הקצות¹⁵.

4. מסקנת הדיון באחרונים

מדברי האחרונים שהבאנו יוצא שהדבר היה פשוט להם שאדם אינו יכול לבצע פעולה בדבר שעוד לא הגיע אליו, גם כאשר הוא שליח של הבעלים הקודמים. וכן להיפך. והוא הדין לנדר^ד, לענין שליח של שני הבעלים.

בהסבר הדבר יש לומר השליח אינו אישיות עצמאית. הוא מעין "יד ארוכה" של המשלח. לכן אדם שנתמנה לשליח ע"י שני אנשים אינו דומה למי שקנה שני חפצים משני אנשים ועתה הוא אדון אחד על שניהם. הוא אף לא דומה למי שקנה שני עבדים. שליח של שני אנשים הוא רק אדם שהוסמך לפעול בשם ראובן וגם בשם שמעון, כל אחד מהם בנפרד. אך כשם שראובן ושמעון היו לפני כן שני גופים מחולקים, כך אינם הופכים להיות אישיות אחת ובעלות אחת ע"י מינוי של שליח אחד. והוא הדין למקרה בו דן החזו"א, שאדם שנעשה שליח לתקן פירות של חברו העומדים לבוא לרשותו, אינו הופך להיות אישיות אחת עם חברו כדי שהפירות יחשבו כמי שבאו לרשותו מעתה.

פרק ב – דרכי פיתרון

1. קנין

הפיתרון הפשוט לבעיה זו הוא שינוי הבעלות בזמן המתאים. אם הספקים של המפעל הם קבועים, ניתן לנסח הסכם בינם לבין המפעל, בו ייקבע שהבעלות תשאר

13. לדעת הרמב"ן (יבמות צג ע"א ד"ה שקל) והריטב"א (ד"ה דר' ינאי), דין "מוקף" נאמר דוקא בשעת החלות. ולדעתם ברור שר' ינאי הפריש בצורה כזאת. יתכן שגם הרמב"ם (תרומות פ"ג, מעשר פ"י ה"י) סובר כך, והראיה שלא הביא להלכה את דעת ר"ת (תוס' שם ע"ב ד"ה אלא) וסיעתו, שהוכיחו מסוגיא זו שמוותר להפריש שלא מן המוקף לצורך שבת. ועי' בחוברת "הפרשת תרומ" במערכת הציבורית" (פרק יב סעי' 4-3).

14. וכ"כ החזו"א (דמאי סי' טז ס"ק יז ד"ה כ' הקצה"ה, ודבריו, שם דלמה).

15. ראה לעיל (סעי' 1).

בידי הספקים עד לאחר ההפרשה¹⁶. ולפחות יהיה שיור בקנין לענין ההפרשה בלבד¹⁷. הדבר ידרוש מינוי בלעדי של שליחות להפרשה ע"י הספקים. כמו כן ניתן לנסח חוזה בו יקנה המשיג¹⁸ את התוצרת החקלאית כבר בבוקר, והבעלות תעבור למפעל רק לאחר ההפרשה.

2. בא בהרשאה

ייתכן שניתן לפתור את הבעיה של שליחות בהחלפת בעלים ע"י שימוש בסוג מיוחד של שליחות והוא: "הבא בהרשאה"¹⁹. ההבדל בין שליח לבא בהרשאה נעוץ בכך שהשליח הוא רק יד ארוכה של בעה"ב בעוד שהבא בהרשאה הוא כבעלים על הנכסים בהם מדובר. הדבר מתבטא בכך שבעל דינו לא יכול לומר לבא בהרשאה: "לאו בעל דברים ידי את". ומכיון שהבא בהרשאה הוא כבעלים ממש – יוצא, שאם קיבל הרשאה משני הבעלים – הרי הוא נחשב כמי שקנה את הפירות משניהם. ואז, אין הבעלות עליהם מתחלפת בין שעת האמירה של נוסח ההפרשה לבין שעת החלות.

16. ראה בחוברת "הפרשת תרומ" במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 1).

17. ראה בחוברת הנ"ל (פרק א סעי' 2).

18. ראה מאמרנו: "מינוי שליח להפרשה בדבר שלא בא לעולם" (פרק ג סעי' 5).

19. רמב"ם (שלוחין ושוותפין פ"ג ה"א); שו"ע (חומ"מ סי' קכב סעי' א). וראה מאמרנו: "מילוי מקום

המשיג"ח" (פרק ג סעי' 5).